
ТКАЧЕНКО О.А.,
кандидат психологічних наук,
КПІ ДВНЗ «Криворізький
національний університет»,
м. Кривий Ріг

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ ДО РОБОТИ В ДІАЛОГОВОМУ ПРОСТОРІ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

У статті представлено модель психологічної ситуації клієнта психологічної консультації, що розроблена автором. Реалізація цієї моделі служить підставою для системного використання прийомів розуміння внутрішнього діалогу клієнта, їх дослідження і формування.

Ключові слова: модель текстуального простору, діалог, прийом розуміння психологічної ситуації клієнта.

В статье представлена разработанная автором модель психологической ситуации клиента психологической консультации. Реализация этой модели служит основанием для системного использования приёмов понимания внутреннего диалога клиента, их исследования и формирования.

Ключевые слова: модель текстуального пространства, диалог, прием понимания психологической ситуации клиента.

In article the model of a psychological situation of the client of psychological consultation developed by the author is presented. Realization of this model forms the basis for system use, studies, formation of technique understanding of internal dialogue client.

Key words: model of textual space, dialogue, technique of understanding of the client's psychological situation.

Характерною рисою розвитку психології в Україні на межі ХХ-ХХІ століть є інтенсивний розвиток її практичного аспекту. Практична психологія об'єднує галузі і сфери психології, що обслуговують практику, спрямовані на надання психологічної допомоги людині, яка переживає складнощі і критичні ситуації на своєму життєвому шляху. У різних сферах психологічної практики, а значить і в процесі підготовки майбутніх психологів у системі вищої освіти до її здійснення, неможливо обійтися без технологій практичної психології та умінь їх застосування в процесі надання психологічної допомоги. Важлива задача сьогодення полягає у створенні таких психолого-педагогічних умов фахової підготовки, які здатні забезпечити формування методологічної, особистісно-орієнтовної, логіко-психологічної культури діяльності майбутнього психолога, здатності враховувати та використовувати в своїй діяльності системоформуючі можливості певних методологічних процедур.

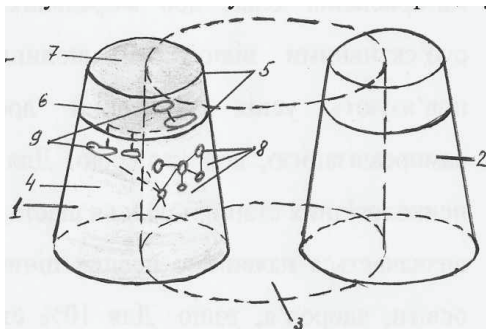
В останні роки в якості наукового підґрунтя для вирішення такої задачі можна використовувати теоретико-методологічні і прикладні здобутки психологічної герменевтики як напряду досліджень, що вивчає проблеми розуміння та інтерпретації реальності, у тому числі психологічної реальності

людини, її особистісного досвіду.

Мета даної статті полягає у визначенні наукового потенціалу психологічної герменевтики для рішення проблем забезпечення майбутніх психологів психотехнічними засобами роботи в діалоговому просторі психологічного консультування.

Практична психологія спрямована саме на роботу зі смисловою сферою особистості. У ситуації надання психологічної допомоги найважливішими процедурами виступають розуміння й інтерпретація як попереднє структурування, подальше осмислення і переосмислення психологом інформації, трансльованої клієнтом (Н. В. Чепелева). В якості об'єкта, на який спрямована діяльність психолога консультанта виступає психологічна ситуація клієнта – «відображення реальної життєвої ситуації у смисловій сфері людини» [6, с. 134]. Таким чином, оволодіння процесом розуміння психологічної ситуації клієнта (ПСК) – основа ефективної професійної діяльності практичного психолога.

Психогерменевтичне визнання текстуальної природи ПСК дозволяє представити її у вигляді багаторівневого текстуального простору, який складається з зовнішнього (когнітивного) та внутрішнього (смислового) рівнів (Н. В. Чепелева). Такий текст можна віднести до багатосмислових об'єктів, які, зазвичай,

1 – текстуальний простір клієнта; 2 – текстуальний простір психолога; 3 – спільний текстуальний простір клієнта і психолога; 4 – смисловий рівень тексту ПСК; 5 – когнітивний рівень тексту ПСК; 6 – наратив клієнта, представлений засобами внутрішньої мови; 7 – наратив клієнта, представлений вербальними та невербальними засобами; 8 – прихований зміст ПСК як стиснута схема психологічної проблеми клієнта; 9 – елементи текстуального простору, що задіяні в актах смислопородження, смислопобудови і складають концепти, конструкти, ідеологеми, наративні рамки, ядра смислу і т. ін.

Рис. 1. Модель текстуального простору ПСК в ситуації психологічного консультування.

мають приховану проблемність, що знаходить відображення в складності їхньої структури (Н. Ф. Каліна). Отже, ПСК було представлено у вигляді моделі, що включає багаторівневий текстуальний простір, у якому відбуваються процеси утворення значень і смислів (рис. 1).

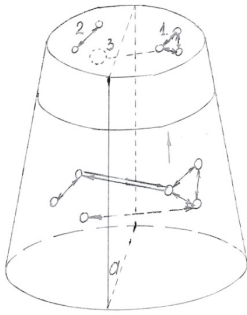
У ситуації психологічного консультування скарга клієнта з'являється перед психологом у вигляді наративу, який є зовнішнім когнітивним рівнем тексту ПСК, результатом попередньої смислоутворюючої діяльності оповідача. Процес розуміння психолога буде переважно спрямований на внутрішній смисловий рівень тексту ПСК, на пошук її прихованого смислу – стиснутої схеми психологічної проблеми клієнта, на розуміння процесу смислоутворення, на визначення елементів текстуального простору, які беруть участь в окремих актах смислопородження, та на з'ясування особливостей їхнього функціонування. Ситуацію психологічного консультування представлено у вигляді моделі, що включає динамічний простір тексту-діалогу, який складається з багаторівневих текстів клієнта і психолога, а також міжтекстового семіотичного простору, причому останній включає інформацію, доступну розумінню всіх учасників консультативного процесу.

Між тим, діалогічний підхід до розуміння в ситуації психологічного консультування обумовлений не тільки суб'єкт-суб'єктним характером відносин її учасників, не тільки тим, що «суб'єкт як такий... не може, залишаючись суб'єктом, стати безмовним, тому пізнання його може бути тільки діалогічним» (М.М.Бахтін [1, с. 363]). Під діалогом у ситуації психологічного консультування мається на увазі не тільки герменевтичний діалог психолога і клієнта з приводу тексту психологічної ситуації останнього, але і про внутрішній діалог даного тексту – безлічі голосів, «поліфонії смислів», у центрі якої – діалог автора і героя (героїв), у ролі яких може виступати сам клієнт

(клієнт-автор і клієнт-герой), клієнт і інтеріоризовані значимі інші.

Внутрішній діалог утримує в собі структуру зовнішніх діалогів, які існували раніше і аналогічні за структурою зовнішньому діалогу. Відмінність же полягає в тому, що внутрішній діалог існує в згорнутому вигляді і його функціонування як діалогу зазвичай не усвідомлюється. Між тим, саме невідрефлексовані неузгодженості, суперечності, що виникають у внутрішньому діалозі, можуть слугувати підґрунтям для внутрішніх конфліктів особистості, які, в свою чергу, призводять до проблемності ПСК. Внутрішня боротьба – це, по суті, боротьба з будьким, тобто внутрішній діалог має, якщо його проаналізувати, адресата. Зовнішній діалог одночасно запускає внутрішній, але без внутрішнього діалогу не може бути зовнішнього, і сам внутрішній діалог виходить у зовнішній, проєктується в нього. Тому важливо орієнтуватися на внутрішній діалог іншої людини. Ще краще адресувати висловлення внутрішньому діалогу [5, с. 103-104]. У процесі діалогу відбувається «розмикання» цілісного світу людини, його самовиявлення в конкретній взаємодії, у відповідь на відповідне посилення партнера, актуалізація людиною своєї природи, безпосередньо зв'язаної з подоланням різних форм опору і захисту, що спираються на інерцію звичного-адаптивного, недіалогічної поведінки [4]. «Протиріччя в самому житті», відбиті в мові, знаходячи відкритість у мові стають доступними для аналізу як психолога, так і самого клієнта [2, с. 17].

Отже, перед психологом постає задача розпізнавання в тексті клієнта ознак внутрішнього діалогу як критичних пунктів зародження діалогу зовнішнього і підтримки діалогічної інтенції клієнта. Виконання даної задачі вимагає напрямку активності психолога на зону діалогічних відношень тексту клієнта за допомогою використання відповідних прийомів розуміння.

Примітки: 1 – відрефлексовані зв'язки між елементами тексту ПСК; 2 – невідрефлексовані зв'язки між елементами тексту ПСК; 3 – суперечності, неузгодженості між елементами тексту ПСК.

Рис. 2.5. Модель зони простору тексту ПСК «Діалогічні відношення тексту клієнта».

В просторовій моделі тексту клієнта можна виділити зону «Діалогічні відношення тексту клієнта», і уявити її як порушення зв'язків між текстовими елементами відносно до гіпотетично існуючої площини *a* (рис. 2), що виявляються на різних рівнях тексту клієнта та існують у формі їхньої невідрефлексованості, неузгодженості, суперечності, або склеяності, злиття, конгломерованості. Наявність таких порушень призводить до того, що на когнітивному рівні відповідні елементи виступають для клієнта не тільки як суперечливі, але і як непов'язані між собою (елемент 1 та 2 на рис. 2), і як взагалі відсутні (елемент 3 на рис. 2.).

Результати попереднього теоретичного аналізу літератури з проблем психологічного консультування та психотерапії [7], [8] дозволив створити систему прийомів розуміння, які спрямовані на зону текстуального простору психотерапевтичної ситуації «Діалогічні відношення тексту клієнта».

Відмінною рисою тексту клієнта є велика міра діалогічності, наявність в ньому великої кількості смислових позицій, думок, точок зору, більшої кількості «голосів». Доволі часто проблема клієнта знаходиться в неузгодженості смислових позицій його внутрішнього діалогу або в неусвідомленості клієнтом такого діалогу. У цьому зв'язку перед психологом постає завдання виявлення на зовнішньому рівні тексту ознак внутрішнього діалогу, забезпе-

чення виходу останнього в зовнішні когнітивні шари тексту, його осмислення, подальшій побудові на цій основі діалогу зовнішнього, і, можливо, переосмислення. Виконання таких задач жадає від консультанта прояву активності, спрямованої на зону «діалогічні відносини тексту клієнта».

Надійним показником сформованості в студентів-психологів прийому розуміння ПСК є його використання в процесі психологічного консультування. Дослідження сформованості зазначених прийомів було проведено методом контент-аналізу. У якості стимульного матеріалу студентам в усній формі, від першої особи, у вигляді наративу, було запропоновано тексти, створені на основі прикладів консультативних бесід, представлених у працях О. Ф. Бондаренка та С. В. Васьківської. У якості критерію аналізу письмових звітів студентів виступали ознаки зазначених прийомів, поява яких була підставою для кількісного і якісного аналізу матеріалу.

Отже, застосування студентами прийомів розуміння, спрямованих на зону «діалогічні відношення в тексті клієнта» можна констатувати за наявністю в їхніх звітах ознак прийомів розпізнавання в тексті клієнта внутрішнього діалогу (чи, визначення критичних пунктів зародження діалогу зовнішнього). А саме:

- ознаки фіксування в тексті клієнта

звернення до подій, об'єктів, персонажів, що перебувають за межами актуального психотерапевтичного простору, в тому числі, елементів діалогу зі значимим іншим, що може виявлятися в розпізнаванні в репліках клієнта звертання до подій, об'єктів, персонажів, які знаходяться за межею психотерапевтичного простору у формі звертання, питання, очікуваних відповідей, невисловлених бажань, обвинувачень, докорів, оцінок («Клієнтка оцінює свого чоловіка як гостя в сім'ї», «...ніби обвинувачує його в цьому», «Матері явно не вистачає підтримки з боку чоловіка, який гість в сім'ї», «Мама так наголошує на тому, що вона не перебільшує значущості проблеми, ніби хтось їй заперечує», «Мати ніби то винить свекруху, за те, що вона не правильно почала виховувати дівчат»);

- семантичного подвоєння клієнтом себе як суб'єкта, наприклад, пропозиції альтернатив, наявності «пояснення» у наративі («Проблеми дочки мама намагається пояснити обставинами», «Спочатку мати Маринки скаржилась тільки на поведінку дівчинки, але прагне пояснити її особливостями розумової діяльності дочки. Хоча з її розповіді видно, що дівчинка маніпулює»);
- фіксування в репліках клієнта узагальнення власних думок, суперечок із собою, самоспростувань, самоаналізу мислення, самооцінки (оцінки), відношення до проблем, фактів, висловлювань інших, вираження своєї «Мама наголошує, що хоче допомогти дочці стати «своєю» серед однолітків, і водночас визнає, що не може з різних обставин», «Мати каже, що їй здається, що вона втрачає дочку», «Тільки тепер мати зрозуміла, як вона каже, що те чим вона пишалась в дочці – її ранню дорослість, виявилось причиною її «відлюдкуватості»», «Мама виказує занепокоєність (і словесно підтверджує свій стан), проблемою дочки, і тим, що не може їй

допомогти», «Мати впевнена, що дочка схильна до самогубства, бо чула, як та казала: «Я не втримаю такого життя», - і запитувала, - «Чи боляче різати вени?»»);

- виявлення невідповідності між окремими елементами висловлювання, в тому числі аграматизмів, неологізмів, обмовок («Скаржиться весь час на дочку, і тільки прохання звучить: «Допоможіть НАМ»»);
- констатації інертного звично-адаптивної, недіалогічної поведінки клієнта («Мати каже, що в їх родині не прийнято вести довірливі відверті розмови. І здається, що сама вона так себе і поводить, навіть коли у дочки проблеми», «Знову класична ситуація: впливайте на мою дочку, а не на мене, хоча в ситуації, яка склалась погано мені»);
- питально-відповідних комплексів (««Хіба я знала, що так буде?» - сама у себе запитує мати», «А знаєте, який це вік?» - звертається мама, чи до психолога, чи до авторитетного погляду на життя...»);
- виявлення в тексті клієнта цитування, посилення з інших контекстів («Мама намагається бути об'єктивною. Часто цитує дочку. Намагається подивитися на проблему її очима»);
- згадування про необхідність «каталізувати» діалогічну інтенцію клієнта («Цікаво, як мати відреагує, якщо вказати їй на те, що вона сама собі протирічить, приписуючи дочці одночасно відставання в інтелектуальному розвитку та сплановане вдавання глухоти, або вміння робити щось навпаки»);
- акцентування уваги на присутність позитивного формулювання клієнтом своїх дійсних потреб і бажань («Мама розповідає про проблеми доньки і весь час пояснює їх особливостями свого життя, а значить готова до діалогу з донькою, бо в її ситуації бачить свої помилки», Мати ніби розуміє свої помилки: не вистачає часу на дочку, не відра-

Таблиця 1

Оцінка суб'єктивної трудності та значущості для студентів-психологів прийомів розуміння ПСК спрямованих на зону «діалогічні відношення тексту клієнта».

Групи студентів	Значущість прийомів розуміння ПСК (сер. арифм. по групі)	Трудність прийомів розуміння ПСК (сер. арифм. по групі)
2-3 курс	1,6	3,6
4-5 курс	1,5	3,5
Всі досліджувані	1,6	3,5

зу відреагувала на її замкненість, особливості відносин з іншими дітьми», «Мати хоче виправити відносини з дочкою. Здається, вона бачить свої помилки у вихованні і готова змінюватись сама»);

- спроби представити текст клієнта у вигляді діалогу (*матері з дочкою*).

В констатувальному експерименті взяли участь 286 (98 – студенти 2-3 курсів, 188 – студенти 4-5 курсів) студентів-психологів КПІ ДВНЗ «КНУ» та КФ ЗНУ. Аналіз отриманих результатів використання досліджуваних прийомів продемонстрував, що показник середнього арифметичного по групі у студентів 2-3 курсів дорівнює 0,6, а у студентів 4-5 курсів – 0,9. Загалом по виборці – 0,8. Констатувати факт акцентування уваги студентами-психологами на наявності в тексті клієнта діалогічних моментів дозволили ознаки відповідних прийомів, що були відображені 39,2 % від загальної кількості звітів студентів.

Н.Ф. Іващенко [3] і В.С. Цетлін [10] у своїх дослідженнях дійшли висновку, що істотними показниками сформованості прийомів розуміння виявляються їхня доступність і значущість для студента. Доступність прийому вчені розглядали як міру трудності прийому для засвоєння, як відносний розрив між підготовленістю студента й тим, що потрібно від нього для виконання відповідного завдання. Значимість прийому для студента - як

ступінь усвідомлення ним важливості, необхідності цього прийому для досягнення тих або інших цілей. Спираючись на зазначені теоретичні положення, досліджуванам було запропоновано оцінити суб'єктивну трудність та значущість кожного з виділених прийомів. Думка студентів про міру трудності прийому в консультативному процесі оцінювалась за наступною шкалою: 1 бал – легкий, 2 бали – не дуже трудний, 3 – трудний, 4 – дуже трудний, 5 – не знаю, про міру значущості: 4 бали – дуже важливий, 3 бали – важливий, 2 бали – не дуже важливий, 1 бал – не важливий, 0 балів – не знаю. Результати представлено в таблиці 1.

Для з'ясування ступеня взаємозв'язку між показниками частоти застосування прийомів розуміння ПСК студентами-психологами та їх суб'єктивної значущості було проведено факторний аналіз на основі коефіцієнтів кореляції Спірмена. Для відношення Значущість-Трудність $r_s = 0,28$ (при $t_{емп} = 4,99$), для відношення Кількість-Значущість $r_s = 0,44$ (при $t_{емп} = 8,37$), для відношення Кількість-Трудність $r_s = 0,23$ (при $t_{емп} = 4$). Оскільки для даної вибірки $t_{кр} = 2,28$, умова $t_{емп} > t_{кр}$ виконувалась у всіх випадках, можна констатувати наявність кореляційного зв'язку між досліджуваними явищами на рівні $p \leq 0,001$. Малі величини коефіцієнтів

кореляції можна частково пояснити тим, що особливості конкретної ПСК та штучне пред'явлення текстів, які відображали ПСК, під час дослідження обмежували можливість використання деяких прийомів. В той же час, суб'єктивне бачення значущості і труднощі студенти мали змогу продемонструвати для всіх теоретично окреслених прийомів. Між тим, навіть отримані коефіцієнти кореляції вказують на доволі істотний прямий зв'язок між кількістю застосування прийомів розуміння ПСК і усвідомленням студентами їх значущості. Даний факт дозволяє зробити висновок про необхідність приділяти увагу розкриттю значущості, необхідності, важливості, корисності кожного прийому при його формуванні. Акцентуючи увагу на тому, що під час оцінки суб'єктивної труднощі прийомів, студентам, по суті, була пред'явлена шкала легкості – труднощі, отримання коефіцієнтів кореляції, які б вказували на зворотній пропорційний зв'язок, дозволили б говорити – значущими прийомами для студентів є легкі прийоми. Але цього не відбулося.

Результати дослідження сформованості прийомів розуміння ПСК у студентів-психологів дозволяє стверджувати що студенти доволі рідко використовують ці прийоми. Для студента-психолога суб'єктивна труднощі прийому розуміння ПСК більш тісно, ніж його відносна легкість, пов'язана з його суб'єктивною значущістю. Значить, для того, щоб прийом розуміння ПСК використовувався частіше, треба враховувати наступне: з одного боку, – необхідно, щоб він мав доволі високий рівень суб'єктивної значущості для студента; з іншого, – суб'єктивно значущими виступають прийоми середнього рівня труднощі. Така констатація дозволяє зробити припущення: під час формування прийомів розуміння ПСК необхідно створити такі умови, які б підвищували суб'єктивну значущість прийому для студента-психолога, та, водночас, дозволяли

оцінювати його труднощі як середню. На наш погляд, такими умовами можуть виступати: розгляд прийому розуміння по відношенню до різних ПСК, з урахуванням їх текстуальних характеристик; знання про історію виникнення і розвиток прийому в рамках різних теоретичних концепцій; знання про вимоги до процедури проведення; уявлення про можливі результати застосування прийому; визначення його місця в системі прийомів розуміння ПСК, спрямованих на інші зони текстуального простору [8], а також особливостей їхньої взаємодії, взаємодоповнення, взаємозаміни; знання шляхів перевірки результатів застосування.

Класичні та сучасні моделі навчання, які набули визнання в останні роки – діалогічного навчання, контекстного, індуктивного тощо, а також, наукові уявлення, в тому числі психогерменевтичні, про природу розуміння та особливості розуміння ПСК, дозволяють певним чином конкретизувати психолого-педагогічні умови, які необхідно створити для формування у майбутніх психологів досліджуваних прийомів [9].

Отже, прийом розуміння ПСК розглядається нами як заданий спосіб розуміння-дії, що значною мірою визначається особливостями елементів текстуального простору ПСК, на які вона спрямована і які складають її предметну основу. Техніку розуміння ПСК можна визначити як систему прийомів розуміння ПСК. На основі розробленої моделі текстуального простору психотерапевтичної ситуації *створено цілісну систему прийомів розуміння ПСК, частину якої складають прийоми, спрямовані на зону «діалогічні відношення в тексті клієнта»*. Створена система покладена в основу розробки діагностичної процедури дослідження особливостей сформованості цих прийомів, створення психолого-педагогічних умов їх формування, та підвищення системності використання в консультатив-

ному процесі. Таким чином, можна сміливо стверджувати, що психологічна герменевтика володіє потужним науковим потенціалом не тільки в теоретичній площині розвитку сучасної

психології, але перспективним напрямом для вирішення проблем психологічної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бахтин М.М. *Эстетика словесного творчества* / Михаил Михайлович Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
2. Джавршиян Н. Р. *Культура контекста (герменевтический аспект)* / Нана Размиковна Джавршиян // *Обсерватория культуры: журнал-обозрение*. – С. 13-20.
3. Иващенко Н. Ф. *Психология приемов понимания при зрительном и слуховом восприятии иноязычного текста: дис. ... канд. психол. наук* / Н. Ф. Иващенко, Минский гос. пед. институт иностранных языков. – Минск, 1985. – 137 с.
4. Коришунов А. М. *Диалектика социального познания* / А. М. Коришунов, В. В. Мамонтов. – М., 1988. – 384 с.
5. Олешкевич В. И. *Рождение новой психотехнической культуры* / Валерий Иванович Олешкевич. – М., 1997. – 180 с.
6. *Основи практичної психології* / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін.: Підручник. К.: Либідь, 1999. – 536 с.
7. Ткаченко Е. А. *Диалогичность как фактор понимания психологической ситуации клиента [Текст]* / Е. А. Ткаченко // *Современные проблемы психологии развития и образования человека : сборник материалов I Всероссийской конференции с международным участием : в 2 т. / АОУ ВПО «Ленинградский государственный университет имени А. С. Пушкина»*. – Т. 1. – СПб. : «АЙСИНГ», 2009. – С. 97-105.
8. Ткаченко О. А. *Особливості використання студентами-психологами прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта* 9Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – Київ : ІВЦ «Політехніка», 2004. – № 3. – С. 121-124
9. Ткаченко О.А. *Психолого-педагогічні умови формування у майбутніх психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст]* / О. А. Ткаченко // *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. Український науковий журнал*. - Луцьк, 2011. – № 3 – С. 390-394.
10. Цетлин В. С. *Доступность и трудность в обучении* / В. С. Цетлин. – М: Знание, 1984. – 30 с. та ін.: Підручник. К.: Либідь, 1999. – 536 с.